

Gustaf III och "1774 års tryckfrihetsförordning"

AV ERIK GÖTHE

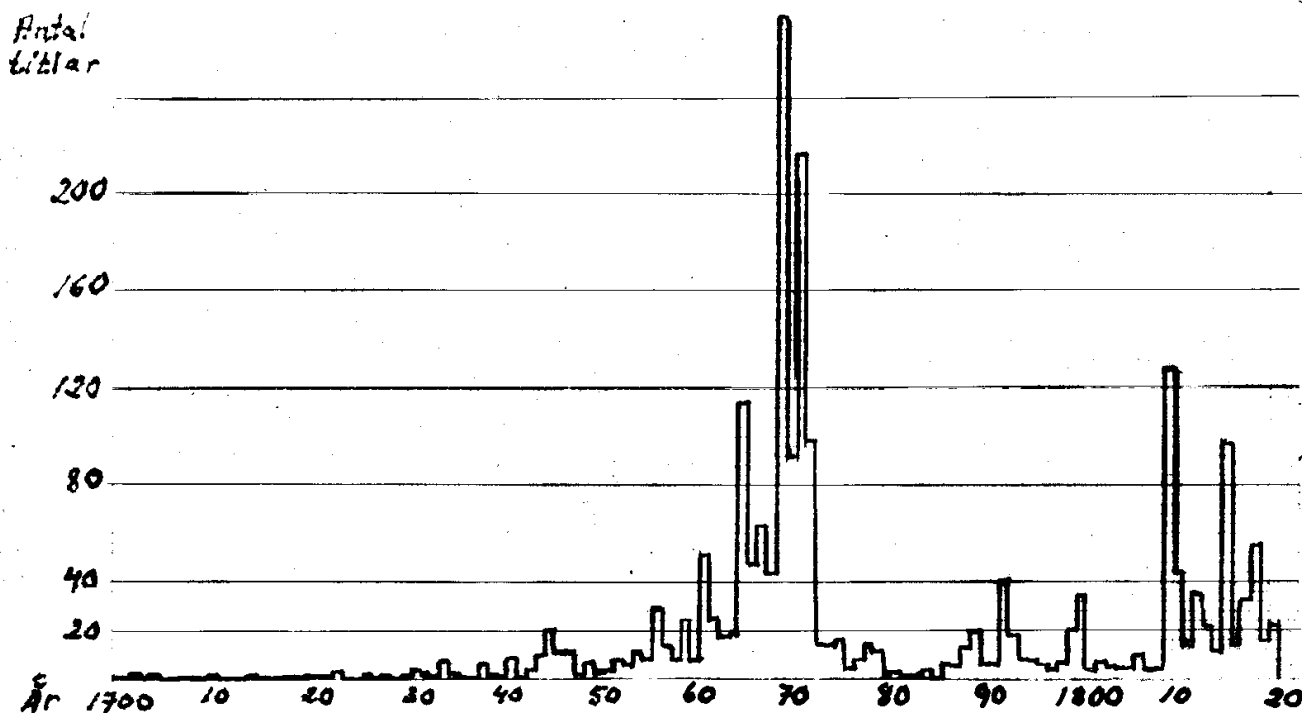
Den text som redaktionen valt att publicera som tryckfrihetsklassiker i detta tidskriftsnummer är en ofrihetsklassiker. GUSTAF III: S DIKTAMEN till rådsprotokollet 1774 är, de högstämda frihetsvänliga orden till trots, i själva verket en välberäknad och politiskt skicklig manöver för att lägga hela makten över tryckfriheten i kungens egna händer och med den nyskrivna tryckfrihetsförordningen förbereda ingrepp mot eventuella misshagliga skrifter.

Kungen hade år 1772 genomfört en statskupp och i den nya regeringsformen föreskrivit att alla dittills såsom grundlagar ansedda stadgar skulle upphävas. Sex år tidigare hade ju riksdagen stiftat Sverige – och världens – första grundlag som garanterade tryckfriheten (se härom Hilding Eeks uppsats i Statsvetenskaplig tid-

skrift 1943, omtryckt i FR nr 3–4/81). Tryckfriheten hade utnyttjats flitigt sedan dess, under femårsperioden 1766–70 startades 59 nya periodiska skrifter i Stockholm mot 9 närmast föregående femårsperiod. Perioden 1771–75 startades 43. Långt ifrån alla dessa periodica var inriktade på politisk opinionsbildning. Icke periodiska skrifter – som denna tid var ett viktigare massmedium – uppvisar emellertid en ännu mer talande utveckling om man koncentrerar sig på kategorierna politik och politisk ekonomi, där tidens politiska debatt fanns till stor del samlad.

Kungens statskupp 1772 var populär. Befolkningen såg den framförallt såsom riktad mot den godtyckliga adelsanarkin med dess politiska orättvisor och korrupta beroende av utländska makter. Tryckfriheten uppfattades också som orörd av statskuppen, trots den nya regerings-

ICKE PERIODISKA TRYCKTA SKRIFTER 1700–1820 INOM ÄMNENA POLITIK OCH POLITISK EKONOMI. KÄNDA AV KUNGLIGA BIBLIOTEKET. RIKSDAGSTRYCK HUVUDSAKLIGEN EJ MEDRÄKNADE. UTFÖRT EFTER STATISTIK AV GUNILLA JONSSON OCH YLVA TJEDER VID KB:s PÅGÅENDE KATALOGISERINGSARBETE FÖR TIDEN 1700–1829.

formen. Anledning att ingripa mot tryckta skrifter fanns ej heller så länge Gustaf III:s politik vann gillande.

I samband med ett domstolsavgörande 1773 gjorde emellertid Svea hovrätt och andra myndigheter vissa påtryckningar för att kungen själv skulle avgöra frågan om giltigheten av 1766 års tryckfrihetsförordning. Kungen dröjde i det längsta med avgörandet och gjorde därefter ett noga förberett utspel:

– 1766 års tryckfrihetsförordning fick anses tillhöra de lagar som enligt 1772 års regeringsform blivit upphävda, förklarade kungen i ingressen till den "Nådiga förnyade förordning och påbud angående skriv- och tryckfriheten" som han nu lade fram, men han ville "ånyo uppliva" 1766 års förordning för att inte nationen skulle behöva "sakna en förmån, som för ett fritt folk så högt skattas bör"

1766 års tryckfrihetsförordning sade sig kungen kunna godta, med endast smärre ändringar för att skapa större överensstämmelse med 1772 års regeringsform. Dessa förändringar framställdes av kungen som formellt och sakligt betydelselösa, de anknöt smidigt till tidigare formuleringar, men de innebar i själva verket genomgripande förändringar.

Grundlag blir polisförordning

Genom att ändra 1766 års tryckfrihetsförordnings bestämmelse att förordningen skulle ha "all den fullkomliga trygghet som en orygglig grundlag medförer" till formuleringen "äga all fullkomlig trygghet" framtog Gustaf III förordningen grundlags ställning. Sättet för 1774 års förordnings tillkomst var ju också betydelsefullt: ständerna, riksdagen, hade inte hörts och därför kunde den nya förordningen inte ens få ställning av lag, vilket var desto mer anmärkningsvärt som 1772 års regeringsform föreskrev gemensam överläggning mellan konung och ständer ifall "det uppkom någon ny lagfråga". Inte ens rådet fick yttra sig innan förordningen trädde i kraft. Gustaf III hade skapat medlet att vid behov inskränka och avskaffa tryckfriheten. Han hade av 1766 års tryckfrihetsförordning skapat en administrativ stadga, en polisförordning, som han kunde ändra och komplettera själv efter behov.

Innehållet i "1774 års tryckfrihetsförordning"

I 1766 års tryckfrihetsförordning hade den politiska tryckfriheten begränsats genom §2 som

föreskrev bötesstraff för den som vågade "bestrida eller anfäkta" rikets grundlagar. Denna paragraf skrevs om av Gustaf III så att den stadgade straff som i högmålsbrott för den skrift som "rörer eller kväljer" rikets grundlagar, regeringsformen av år 1772, kungaförsäkran "jämte vår och rikets Majestät, höghet och rätt". Uttrycket "rörer" är dubbeltydigt och kan lätt tolkas som "angår". Avsikten kan bara ha varit att avskräcka skribenter från att sätta högsta statsledningen och dess beslut under debatt. Lagg därtill att ansvaret för tryckt skrift, som enligt 1766 års tryckfrihetsförordning låg på boktryckaren endast om denne ej gitte uppge författaren, nu delades av boktryckaren vid brott enligt 2§. Syftet med denna bestämmelse, som infördes i §4, var uppenbarligen att boktryckaren skulle tänka sig för mer än en gång innan han tryckte sådant som kunde tänkas innebära yttrande som rörde eller kvalde grundlagarna eller konungens majestät, höghet och rätt, vid risk av dödsstraff vid eventuellt misslag. Boktryckaren hade gjorts till censor.

Demagogisk taktik

Av andra ändringar i 1766 års TF som Gustaf III genomförde framgår att han inte önskade att hans framtida lagstiftning eller inrikes- och utrikespolitiska avgöranden skulle ställas under allmän debatt. Att inte alla ändringar och strykningar fick juridisk betydelse får hänföras till kungens bristande juridiska kunnighet. Gustaf III visade med sin nyskrivna tryckfrihetsförordning klart sin tryckfrihetsfientliga inställning, trots de vackra orden i yttrandet till rådsprotokollet. De avsnitt som rörde allmänna handlingars offentlighet stod emellertid i stort sett orubade. Kungen visste att utnyttja den folkliga oron för ämbetsmannagodtycke och domstolars ovillighet att lämna ut rättegångshandlingar. Den stora stridsfrågan vid tillkomsten av 1766 års TF hade också rört sekretessen – inte censuren. Genom sin tryckfrihetsförordning sökte Gustaf III skydda sin egen maktsfär mot kritik och samtidigt vinna stöd genom att gå med på ett populärt och för folket betydelsefullt krav ifråga om kontrollen över ämbetsmän och domare. Den demagogiska avsikten framgår kanske tydligast i ett brev från motståndaren till 1766 års TF, Schönberg, som tyckte att "Denna protokollstrykning" kunde förefalla onödigen "bidrager oändligt till allmänna roligheten" (dvs lugnet) ... "då de få tömma sin galla och skaffa sig lättnad med att trycka ett protokoll, så satisfieras (tillfredsställs) många".

Det var framförallt genom boktryckarnas ansvar – boktryckarcensuren – som Gustaf III under de följande årtiondenas ändringar och tillägg i bestämmelserna efterhand avskaffade tryckfriheten. Den gustavianska perioden gick till eftervärlden som en period av största ofrihet. Utfärdade bestämmelser 1780, 1783 och 1785 hade betydelse i ständigt skärpande riktning och hade vid tiden för franska revolutionen och Polens delning 1791 lett fram till att tryckfriheten avskaffats. Men utvecklingen från tryckfrihet inleddes med Gustaf III:s tryckfrihetsförordning 1774, något som av allt att döma gick samtiden nästan helt förbi □

KÄLLOR: Stig Boberg, Gustaf III och tryckfriheten 1774–1789, Göteborg 1951. Elmar Nyman, Indragningsmakt och tryckfrihet 1785–1810, Stockholm 1963. Herman Ludvig Rydin, Om yttrandefrihet och tryckfrihet, Uppsala 1859.

Kungl. Maj:ts Nådiga Förordning, Angående Skriv- och Tryckfriheten; Given Stockholm i Råd- Kammaren den 2. Dec. 1766.

§ 2. Svea Rikes oryggeliga Grundlag är, att en Konung skall vara: Han och ingen annan regera Riket sino med och icke utan, mindre emot Riksens Råds råde, efter de av Ständerne gillade och fastställte Lagar, samt efter Honom Dess Manlige Bröst-Arvingar, på sätt, som Riksens Ständers Förening, angående Successionen av år 1743. förmår: Att ingen annan Makt må äga Lag stifta eller förändra, än Riksens Lagligen församlade Ständer, likmätigt deras Riksdagsmannas Fullmakt: Att ej något Stånds Privilegier, utan med alla fyra Ståndens enhällige samtycke kunna vidröras eller förändras: Ej nya skatter och utlagor, utom Riksens Ständers vetskap, fria vilja och samtycke, Riket påläggas, samt ty förutan, varken Krig få begynnas, eller Riksens Mynt till Skrot och Korn, förhöjning eller avslag undergå: såsom ock, Riksens Råd var för sig äro alltid Ständer för sine inför Kongl. Maj:t givne Rådslag, samt Ämbetsmän för deras förrättningar, till ansvar skyldige.

Desse Grundlagar, med flere, som Riksens Ständer för oryggelige fastställt, eller fastställdes varda, må ingen sig fördrista genom skrifter eller tryck i någon måtto bestrida eller anfakta, vid Trehundrade Daler Silvermynts böter.

§ 4. Boktryckaren utsätter på Titulbladet Författarens namn, så framt denne ej åstundar vara onämnd, vilket icke förnekas bör, och tage Boktryckare i sådan händelse till sin säkerhet, hans skriftliga bevis, att han skriften författat: Dock bör alltid, evad skriften är utan namn, eller icke, därå sättas Boktryckarens eget och Stadens namn, där tryckningen skett, jämte Årtalet: Försummar Boktryckare det, böte Tuhundrade Daler Silvermynt.

Är Skriften utan namn och gitter ej Boktryckaren bevisligen det uppgiva, när åtal därå göres, stånde själv i allt det ansvar, som skriftens författare stå bort; Men gitter han Authoren uppgiva, vare från allt ansvar fri.

Kungl. Maj:ts Nådiga Förnyade Förordning Och Påbud Angående Skriv- och Tryck-Friheten. Given Stockholms Slott, den 27 April 1774.

VI GUSTAF, etc. Göre veterligt, att som igenom den 39§. av 1772 års Regerings-Form, alla ifrån 1680, såsom Grundlag ansedde Stadgar äro blevne avskaffade; och 1766 års Tryckfrihets Förordning därigenom förlorat sin förra kraft: hava vi ej velat att Nationen skulle sakna en förmån, som för ett fritt Folk så högt skattas bör: Och då vi anse för en Regents yppersta skyldighet att söka befrämja allt som lärer till Undersåtarnes upplysning och att kunna själv bliva fritt underrättad om deras tarvor, nöd och brister, för att desto lättare dem förekomma och rätta: Så have vi härmed velat å nyo uppliva denna Tryckfrihets-Förordning, på sätt, som följer:

§ 2. Ej må någon skriva eller låta trycka något som strider emot Avföreningarne uti Västerås av år 1544 och uti Stockholm av år 1743 samt emot Norrköpings Beslut av år 1604; Ej heller något som rör eller kväljer Rikets övriga oryggelige Grundlagar, Regerings-Formen och Vår Konunga-Försäkran av den 21 Augusti 1772, jämte Vår och Rikets Majestät, Höghet och Rätt. Bryter någon häremot; skall han anses för Vår och Rikets Fiende, samt utan skonsmål

dömas och straffas, som Lag i Högmåls-brott vidare stadgar.

§ 4. Boktryckaren utsätter på Titul Bladet Författarens namn, så framt denne ej åstundar vara onämnd, vilket icke bör nekast: och tage Boktryckaren i sådan händelse till sin säkerhet, hans skriftlige bevis, att han Skriften författat. Dock bör alltid, evad Skriften är utan namn eller icke, därå sättas Boktryckarens eget och Stadens namn, där tryckningen skett, jämte årtalet. Försummar Boktryckaren det; böte Tre Hundrade Daler Silv:mynt. Och åligger det Boktryckaren, när han därom behörigen varder frågad, uppgiva Auctorens namn; undandrager han sig sådant, eller gitter han icke med fulla bevis stödja denne uppgift; eller ock skulle den, vilkens namn han uppgivit, finnas ej till Skriften vara rätta Författaren: då utan vidare omväg, stånde Boktryckaren själv uti allt det ansvar, vari Skriftens Författare borde stå; men i annorhändelse varde Boktryckaren från allt ansvar fri. Men skulle någon bryta emot vad som är stadgat i 2 §; då varde Boktryckaren lika ansedd med Auctoren.

Återgivet efter Klemming & Nordin, Svensk boktryckerihistoria 1483-1883. Stockholm 1883. □

Konung GUSTAF III:s yttrande till Protokoll i Rådskammaren, angående Tryckfriheten, den 26 April 1774.

Vore det frågan endast om 1766 års Förordning är upphäven genom 1772 års Regeringsform eller ej, bleve svaret ganska lätt. Alla ifrån 1680 såsom Grundlag ansedda stadgar äro avskaffade genom 39§ av samma Regeringsform. I sista § av 1766 års Förordning är denna Stadga deklarerad böra anses som en Grundlag, ergo är han nu ock upphäven. Men nu är frågan: om Tryckfriheten är nyttig eller ej, på sätt som 1766 års Förordning den stadgar? och denna fråga, som synes röra allmänheten så nära, kan ej med nog grannlagenhet överbägas. Jag har ock därför med den ömmaste sorgfällighet och med den uppmärksamhet, som ett så viktigt ämne fordrar, genomläst Herrar Rikets Råds yttrade tankar i detta ämne. Jag finner dem instämma i den mening, att Tryckfriheten ej är skadlig i gemen, men endast farlig igenom dess missbruk.

Missbruk är en följd av mänskliga svagheten; den finnes i de bästa inrättningar; skulle man ej tillåta någon nyttig inrättning, av farhåga för missbruk, som därav kunde födas, blev aldrig något gagneligt gjort i det allmänna. I en söndrad nation, delad i två åtskilda flockar av tänkande, av principer och intressen, sådan som den Svenska varit, ansågs aldrig en sak lika å båda sidor, då man på någondera sidan var tve tydlig. Tryckfriheten blev dock med en allmän glädje antagen, och törhända Rikets Ständer ej sedan Suveränitetens avskaffande gjort någon stadga, för vilken Nationen visat mera sin glädje, och som den då i synnerhet borde mer skatta. Detta skedde i en osäkerhets-tid där ägande rätten som oftast blev av våld och egennyttia nedtrampad. Vårt närvarande Regeringssätt är byggt på Frihet, Säkerhet och Proprietet.

Under en sådan Regering bör var och en äga frihet att tänka, tala och skriva i allt, som ej strider emot Lagen och Rikets höghet.

Desse äro lika fredade i 1766 års Förordning, som i den allmänna Lagen; och om man har sett i dessa senare åren utkomma oanständiga skrif-

ter, så bör man ej tillskriva det Förordningen, men dess elaka handhavande, i en tid då självs-våld och en arbiträr makt i menighetens händer gjorde allt osäkert och vacklande.

Dessa tider äro ej mer: Lagen kan nu handhavas med den styrka som allmänna friden äskar, och för att ej återföras till dessa ohyggliga tider, fordras att Tryckfriheten, beskyddad och bibehållen, upplyser allmänheten om dess sannskyldiga väl, och låter ej Regenten vara okunnig om folkets tänkesätt. Hade Tryckfriheten varit tillåten i förra hundraåret, att upplysa Regenten om dess sannskyldiga väl, undersåtarnes välgång, hade törhända Konung CARL XI ej gjort sådana författningar på säkerhetens bekostnad, som gjorde Konungamakten förhatlig, och kastade grunden till de Provinsers söndring, vilka Riket miste i dess Sons tid, och vilkas påföljd varit all den oreda, som nyss tagit sin ända. Hade Tryckfriheten kunnat upplysa CARL XII om dess sannskyldiga ära, hade denne ädelmodige Konung prefererat att styra ett lyckligt folk, och ej strävat att härska över ett vidlyftigt men obebott Rike. I England var ej Tryckfriheten tillåten, då Carl I nedlade sitt huvud på stup-stocken, eller när Jacob II landsflyktig övergav sin ärvda tron till en äregirig måg. Denna rättighet har folket först lagligen innehaft i slutet av Vilhelm III:s eller i början av Hanoverska Husets regering; ett Hus, som besuttit Engelska tronen med mera gloire och säkerhet, än något Hus som regerat före detta. Och om Wilkes ästadkommit buller, bör man snarare tillskriva det den oförsiktiga attention Regeringen gav åt hans skrift, än densammas tryckning, som snart nog hade blivit med så många andra dylika bortglömd.

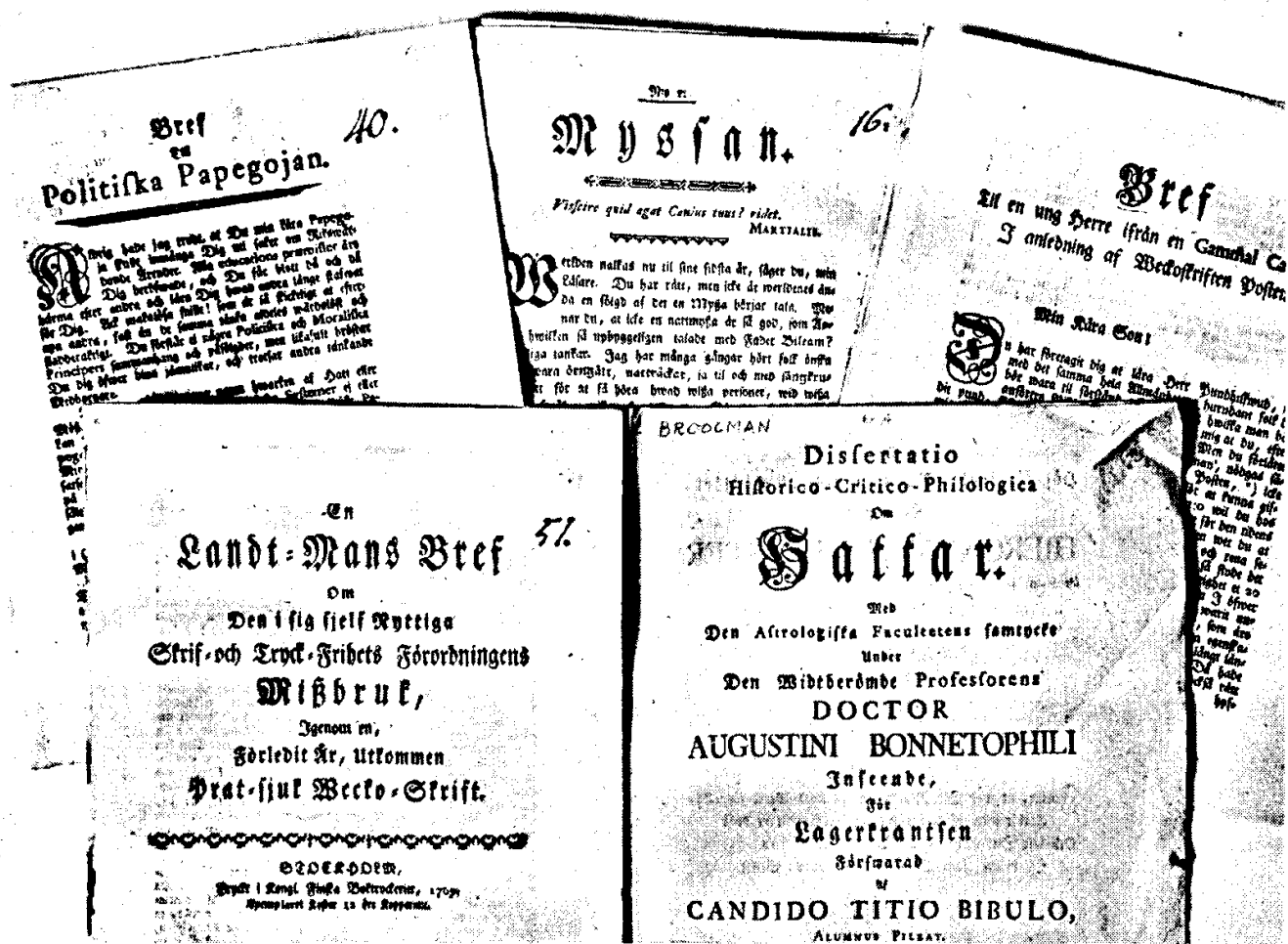
En Konung får genom Tryckfriheten veta sanningen, som man med så mycken omsorg och, ty värr! ofta nog med så mycken framgång för honom döljer. Ambetsmän njuta den förmån, att emottaga väl förtjänta och oförfalskade beröm; eller ock äga de tillfälle, att upplysa

allmänheten över falska uttydningar om deras göromål. Folket äger änteligen den säkerheten, att frambära dess klagan; den trösten att sig beklaga, och ofta bliva övertygade om ofoget av dess klagan.

Försäkrad om sanningen av allt detta, har jag genomläst med mycken uppmärksamhet Tryckfrihets-Förordningen av d. 2 Dec. 1766. Jag har därvid ej funnit någon essentiell ändring nödig att göras, vidare än vid de få §§, som jag här bifogar, med de rättningar som jag tycker tarvas. De äro endast underkastade denna ändring igenom 1772 års Regeringsform, och det åtskilda sätt Regeringen nu hanteras. Jag har där endast tillagt en obligation för boktryckaren, till att förekomma oanständigheter och ovetta enskilda emellan, samt vad som är redan förbudt igenom Kungörelsen av d. 24 Aug. 1772, som genom advokaters konstgrepp ej annorlunda kan förekommas. Men allt som rör rättegångs saker och domar eller domare, bör bliva till allmänhetens kunskap orubbat tillåtit.

Slutligen kan jag ej underlåta att anmärka Assessor *** votum. Han tillåter sig där att argumentera över orden i 39§ av Regeringsformen, och söker att dem vränga till dess mening, då likväl det är klarligen utstakat i ingressen av denna oryggliga Fundamental Lag: att dess bokstavliga innehåll skall följas, vilket gör basis av säkerheten av denna Grundlag; så finner jag att Hov-Rätten bör anbefallas, att allvarsamlingen honom förehålla denna dess oförsiktighet. Men då jag tror min Konungliga plikt likmäßig att sådant anmärka; så uppfyller jag med så mycket mera nöje densamma, då jag låter vederfaras den som det förtjänar, något tecken av min nåd. Jag har funnit så mycken grundelig insikt, sådan impartialité, samt så grundliga skäl i Assessor Borgs votum, att min vilja är, att för honom utfärdas en Lagmans Fullmakt. □

Återgivet med moderniserad stavning efter Klemming & Nordin. Svensk boktryckerihistoria 1483-1883, Stockholm 1883.

NÅGRA PAMFLETTER SOM SPREDS VID 1769-70 ÅRS RIKSDAG. OFTA VAR SKRIFTERNA PÅ BARA NÅGRA SIDOR. ALLT AVHANDLADES, FRÅN POLITIK TILL RENT SKVALLER OCH SKABRÖSA ANEKDOTER. DESSA "DEN FRIA POLEMIKENS SLYNGELÅR", SOM TIDEN STRAX EFTER 1766 KALLAS I STEN CARLSSON M FL "DEN SVENSKA HISTORIEN".